

Анотація. В статті рассмотрены основные направления культуры, прописаны в Соглашении об ассоциации между Украиной и ЕС, выделены особенности сотрудничества Украины с Европейским Союзом в сфере культуры. Указано, что важными участками сотрудничества в сфере культуры между Украиной и ЕС является обмен произведениями искусства и содействие мобильности художников. При написании статьи были использованы такие методы исследования как эмпирические (описание) и теоретические (контент-анализ, восхождения от абстрактного к конкретному).

Ключевые слова: культура, сотрудничество, Европейский Союз, Соглашение об ассоциации.

Abstract. The article covers the main areas of culture, as defined in the Association Agreement between Ukraine and the European Union and highlights the special features of Ukraine's cooperation with the European Union in the sphere of culture. It is pointed out that important areas of cooperation in the field of culture between Ukraine and the EU are the exchange of works of art and the promotion of artists' mobility. Research methods such as empirical (description) and theoretical (content analysis, climbing from abstract to concrete) were used in the writing of the article.

Key words: culture, cooperation, European Union, Association Agreement.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Доманська О. А. Україна і міжнародне культурне співробітництво. *Вісник НАКККиМ*. № 3. 2014. С. 28–33.
2. Емерсон М., Мовчан В. Поглиблення відносин між ЄС та Україною. Що, чому і як? *Центр європейських політичних досліджень та Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. 2018. 276 с. URL: <https://3dcftas.eu/ua/publications/deepening-eu-ukrainian-relations-what-why-and-how-2> (дата звернення 24.02.2021)
3. Шаповалова Ю. С. Сучасне циркове мистецтво України в контексті міжнародного культурно-мистецького співробітництва. *Культурологічна думка*. 2018. № 14. С. 94–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2018.14.12. (дата звернення 06.03.2021)
4. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E%2FTXT> (дата звернення 26.02.2021).
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 24.02.2021).
6. Співробітництво у сфері культури. Програма ЄС «Креативна Європа». URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/kulturne-spivrobitnictvo-kreativna-yevropa> (дата звернення 24.02.2021).
7. Програма ЄС «Креативна Європа». URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245024746&cat_id=245019207 (дата звернення 05.03.2021).

УДК 327:616-036.22

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІДЕМІЙ У НАУЦІ ПРО МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

В. В. Берегута, І. В. Богінська

Анотація. У статті виокремлено та проаналізовано головні положення теорії реалізму, лібералізму й конструктивізму в міжнародних відносинах, які використовуються дослідниками зазначених напрямів при аналізі політичного значення епідемій та пандемій для міжнародних відносин. Автором зроблено особливий акцент на поточній пандемії коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) та визначено її основні питання, що перебувають у фокусі уваги в наукових роботах представників політичних наук. Автор дійшов висновку про те, що жодна із трьох проаналізованих теорій не надає всеосяжного пояснення усім суспільно-політичним процесам та соціальним трансформаціям, що виникли внаслідок поширення пандемії COVID-19 в глобальних масштабах. Основними методами досліджень стали аналітико-синтетичний та описово-розповідний.

Ключові слова. епідемія, міжнародні відносини, реалізм, лібералізм, конструктивізм, пандемія COVID-19.

Вступ. За свою багатотисячолітню історію людство стикалось із сотнями невідомих для науки смертоносних вірусів та інфекційних хвороб, що вражали більшу частину нашої планети та за короткий час перетворювались на пандемії. Попри те, що пандемії є транскордонними біологічними загрозами, традиційно найбільший інтерес до вивчення

яких виявляють представники медичних, біологічних та хімічних наук, останніми десятиліттями спостерігається підвищення інтересу до їх аналізу дослідниками у галузі історії, політології, міжнародних відносин та міжнародного права. Це обумовлено тим, що останні найбільші біологічні загрози (пандемія «свинячого» грипу A/H1N1 2009 року, епідемія гарячки Ебола в Західній Африці 2013–2016 рр. та поточна пандемія коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19)) розгортались в умовах глобалізації, спричинивши трансформацію низки суспільно-політичних процесів у вищезазначених сферах, сприявши формуванню нових тенденцій розвитку сучасної системи міжнародних відносин та виявленню політичних проблем, що проявляються в міжнародному співробітництві в процесі врегулювання таких транскордонних викликів. Водночас, представники різноманітних напрямів в теорії міжнародних відносин, зокрема таких трьох найбільших як політичний реалізм, лібералізм та конструктивізм, неоднаково розглядають значення та наслідки епідемій для політики та системи міжнародних відносин, пропонуючи власне трактування подій, що супроводжують їх в процесі поширення в глобальних масштабах, відповідно до положень кожної з теорій.

Метою статті є виокремлення особливостей розуміння та аналізу епідемій у різних школах теорії міжнародних відносин на прикладі реалізму, лібералізму та конструктивізму і визначення кола проблемних питань, які потрапляють у фокус дослідження епідемій представниками політичних наук у кожній з них.

Результати дослідження. Відповідно до головних положень та особливостей кожної із теорій міжнародних відносин, їх представники аналізують різноманітні проблемні питання впливу епідемій на міжнародні відносини та політику.

Реалізм є фундаментальною теорією міжнародних відносин, що не надає великого значення проблемі потенційних пандемій. Для теорії політичного реалізму характерним є розгляд анархічної та конфліктної природи сучасної системи міжнародних відносин, виокремлення міжнародних організацій та інституцій як другорядних суб'єктів із незначним впливом та держав як центральних та найвпливовіших акторів на міжнародній арені, поведінка та політика яких є агресивною, корисливою та зумовленою прагненням реалізації та максимізації національних інтересів, захисту та збереження державного суверенітету й забезпечення власної безпеки для свого подальшого існування шляхом відкритої конкуренції за владу з іншими суб'єктами [1]. Реалістична теорія підкреслює пріоритет інтересів конкретної країни над колективними інтересами та діями і ставить під сумнів успіхи такої міждержавної співпраці в разі її формування, а також відкидає необхідність довіри завдання збереження міжнародної безпеки міжнародним організаціям або покладення при цьому на міжнародне право через реальну відсутність у міжнародних відносинах наднаціональної влади або інституції, що змогла б наглядати за дотриманням його норм та регулювати міждержавні відносини [2, 132–133].

Відповідно до таких принципів, поточна пандемія COVID-19 розглядається реалістами радше як глобальний виклик для світового співтовариства, який вкотре довів нездатність різних за потужністю держав Світу співпрацювати в рамках міжнародних організацій для забезпечення колективного підходу для попередження розповсюдження вірусу в світових масштабах та проявив їхнє прагнення до якомога більшого накопичення людських, медичних та фінансових ресурсів для самостійної боротьби із пандемією на своїй території. Криза єдності та солідарності держав-членів Європейського Союзу на початковому етапі пандемії COVID-19 є одним із найбільш яскравих аргументів на користь такої позиції. Невідповідність поведінки європейських держав таким фундаментальним принципам інтеграційного об'єднання як колективна співпраця, взаємодопомога та солідарність у боротьбі із проблемою, що проявилась у відмові надати допомогу медичного характеру Італії [3], яка першою прийняла серйозний удар пандемії весною 2020 року, та введені національні заборони або обмеження на експорт фармацевтичного обладнання країнами-членами ЄС за кордон призвели до розгляду пандемії COVID-19 як дезінтеграційного політичного фактору та змусили засумніватись щодо можливості ЄС

діяти як єдиний політико-економічний простір, зруйнувавши міф про виключну «європейську солідарність» [4; 5].

На думку реалістів, поточна пандемія COVID-19 остаточно закріпила за державами статус головних акторів міжнародних відносин, які повинні самостійно виступати за захист своїх національних інтересів, оскільки такі міжнародні інституції як Організація Об'єднаних Націй та Всесвітня організація охорони здоров'я виявились нездатними запобігти розповсюдженню вірусу на початку пандемії [6]. Неможливість забезпечити багатосторонній підхід до боротьби з пандеміями та його безрезультатність пояснюється природним прагматичним прагненням національних урядів підлаштовувати міжнародне співробітництво під власні потреби та інтереси, а у випадку залученості до нього – слідувати, аби інші держави не отримали більше переваг у вигляді посилення свого впливу на міжнародній арені [7]. Такий підхід пояснює зовнішньополітичний курс США за часів президентства Дональда Трампа щодо КНР та ВООЗ під час пандемії COVID-19, оскільки публічні звинувачення останньої у «китаїзації», «грі на руку» Пекіну та висунення ультиматумів щодо виходу США із ВООЗ стали наслідками посилення політичного, економічного та дипломатичного впливу Пекіну в організації, недотримання ВООЗ покладених на неї міжнародних співтовариством зобов'язань у боротьбі з інфекційними захворюваннями та, як результат, невідповідності понад 15 % фінансування інституції американським інтересам щодо стримування потужності КНР на міжнародній арені з огляду на це в умовах геополітичного протистояння із Пекіном.

В рамках епідемій предметом дослідження представників реалістичної теорії стають реакції демократичних та авторитарних режимів на їх спалах, оскільки ефективність боротьби з інфекційними хворобами прямо залежить від цього фактору. Попри традиційну більшу вразливість диктатур та авторитарних режимів до епідемій, саме вони виявились ефективнішими у боротьбі з пандемією COVID-19 шляхом швидкої мобілізації ресурсів та запровадження жорстких карантинних заходів, що дозволило майже повністю подолати вірус у якомога менші терміни. Яскравим прикладом цьому є КНР, яка, ставши державою, де було офіційно зафіксовано перші випадки зараження вірусом у грудні 2019 року, змогла надзвичайно успішно контролювати його поширення та максимально мінімізувати шанс появи нових хворих вже у березні 2020 року.

Якщо ж проаналізувати позицію неореалістів, то їхній інтерес полягає в дослідженні впливу епідемій на розподіл влади серед ключових гравців у конкретній системі міжнародних відносин [8; 9]. Так, під час пандемії COVID-19 увага світового співтовариства найбільше прикута до динаміки протистояння між Вашингтоном і Пекіном, в процесі якого вищезгадані глобальні міжнародні організації стають інструментом для взаємної нейтралізації впливу один одного, оскільки поточна пандемія відкрила нові перспективи для КНР стати найпотужнішим актором у пост-COVID-19 світовому порядку та кинути виклик одноосібному лідерству США у більшості багатосторонніх інституцій.

Протилежним за поглядами до реалістичної теорії є **лібералізм**. Попри те, що прибічники різних лібералістських течій (ліберальний інтернаціоналізм, ідеалізм, ліберальний інституціоналізм, неоліберальний інтернаціоналізм, неоідеалізм та неоліберальний інституціоналізм) дотримуються неоднакових поглядів на світову політику, загальне сприйняття реальності та однотипність висновків щодо характеру міжнародних відносин залишаються для них спільними. Так, головними положеннями лібералізму, на яких ґрунтується потенційне сприйняття епідемій, є погляд про добродісну та альтруїстичну природу людей, здатних на взаємодопомогу та співробітництво між собою, а також потреба вирішення будь-яких міжнародних проблем лише шляхом інституціоналізованих колективних та багатосторонніх, а не національних, зусиль, які уможливають глобальні зміни та усунення анархії з міжнародних відносин [10].

У контексті пандемії COVID-19 головними питаннями, що перебувають у фокусі уваги представників цього напрямку, є вплив біологічних загроз на існування ліберального міжнародного порядку та його таких невід'ємних складових як демократія, зростання

взаємозалежності держав в умовах глобалізації та транснаціоналізації й збільшення ваги міжнародних інституцій та міжурядових організацій у забезпеченні світової безпеки та стабільності розвитку людства [3]. З точки зору лібералізму, міждержавна співпраця повинна бути обумовленою глибоким розумінням поточної пандемії як транскордонної загрози, що несе однакову небезпеку для усіх країн Світу, та реалізовуватись у спільному інтересі національних урядів її якнайшвидше подолати шляхом обміну матеріальними та нематеріальними ресурсами, інформацією, надання гуманітарної допомоги тощо та бути більш підготовленими до майбутніх глобальних викликів [11]. Водночас, лібералісти визнають, що такі ідеалістичні уявлення у більшості випадків не супроводжуються реальним станом речей, тому розглядають пандемію COVID-19 як загрозу для ліберального міжнародного політичного порядку та ліберальних демократичних режимів по всьому Світу, оскільки вона вже підірвала економічні та політичні свободи і права населення у різних країнах, зокрема в контексті використання технологій для стеження за людьми та порушення конфіденційності їх інформації (КНР, Республіка Корея та Тайвань), закриття міждержавних кордонів, обмеження свободи пересування тощо (принцип лібералізму «права і свободи людини є недоторканими»), а також поставила національну економічну безпеку держав й глобалізацію у стан невизначеності з огляду на вагомий вплив пандемії на темпи розвитку світової економіки [12].

Саме питання світової політичної, економічної та безпекової глобалізації стало ключовим у теорії лібералізму, оскільки пандемія COVID-19 виявила або спричинила появу широкого ряду системних дестабілізуючих факторів, таких як зростання популістських, націоналістичних та авторитарних настроїв у різних частинах Світу, посилення боротьби держав за ресурси (медичні маски тощо), несформованість єдиного підходу до справедливого розподілу вакцин серед усіх країн Світу та загострення геополітичного суперництва між США та КНР. На додачу із тимчасовим відступом від демократичних принципів державних урядів з метою якнайшвидшого подолання пандемії, ці чинники призвели до переосмислення пандемії COVID-19 як такої, що створила перспективу позитивної трансформації міжнародного ліберального демократичного порядку шляхом реалізації глобальних екологічних, освітніх та інфраструктурних реформ і проєктів у сфері охорони здоров'я, що сформує посилене почуття взаємозалежності та солідарності людства, плюралістичну систему міжнародних відносин, ширші і досконаліші форми міжнародної співпраці та локалізує деструктивний вплив таких факторів [13].

Окрім того, лібералісти та неолібералісти розглядають епідемії як потужний стимул до міжнародного співробітництва у форматі міжнародних організацій та установ у сфері охорони здоров'я, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я, які, на їх думку, існують з метою глобальної координації діяльності національних органів та систем охорони здоров'я в процесі обміну інформацією про рівень захворюваності, характер розповсюдження вірусу та процес винайдення ліків або вакцини. Тому, з огляду на вагомі економічні, політичні та демографічні наслідки пандемії COVID-19 та епідемії гарячки Ебола в Західній Африці, повинен відбутись процес повного переосмислення та посилення значення таких міжнародних інституцій, як ВООЗ, Ради Безпеки ООН, «Великої сімки» і «Великої двадцятки» [14, с. 4; 15; 16], та проведений аналіз, чому під час поточної пандемії COVID-19 їм не вдалось виправдати своїх сподівань й ефективно запобігти розповсюдженню коронавірусу [9].

Конструктивістська теорія протиставляє себе неореалізму та неоідеалізму, стверджуючи про історично та соціально побудовану природу міжнародних відносин, що залежить не стільки від людської природи, матеріальних сил або тенденцій у світовій політиці, скільки від постійних процесів соціальної взаємодії між державами, що призводять до фундаментальних змін, зокрема, у системі міжнародної безпеки. Основна увага в рамках цього підходу приділяється дослідженню національної ідентичності, політичної культури та інтересів конкретного актора міжнародних відносин, які прямо визначають його загальне сприйняття ситуації, позицію та поведінку на міжнародній арені в соціальній взаємодії з іншими суб'єктами [8].

Думка про те, що ефективність світової спільноти в боротьбі з пандеміями залежить насамперед від того, наскільки індивідуально загрозливими вони є в уявленні кожної держави та лідерів, відповідальних за процес ведення зовнішньої політики, є провідною у конструктивізмі. Можливості консенсусу щодо вироблення єдиної стратегії боротьби усіх держав Світу з вірусом базуються на глибоких переконаннях щодо пріоритетів, які національні уряди повинні поставити та дотримуватись у такій ситуації, а на ефективність чи неефективність колективної співпраці значно впливає базовий національний інтерес першочерговості «самопомогі» у таких надзвичайних ситуаціях як пандемії [3]. Отже, на розвиток міжнародної структури як продукту соціальної взаємодії впливає насамперед те, яким чином політичні лідери вирішують діяти під час епідемій: надати їй відкритого конфронтаційного характеру шляхом політизації проблеми та конкуренції за ресурси або вплив на міжнародній арені, як це, наприклад, відбувалось під час пандемії COVID-19 між КНР та США за президентства Дональда Трампа через його унікальне антагоністичне сприйняття проблеми та прагнення дискредитувати Пекін в очах світової спільноти, або ж надати пріоритет глобальному співробітництву для її якнайшвидшого подолання [9], наприклад, у контексті винайдення вакцини.

Ключовою для цієї теорії є твердження Александра Вендта, одного із найвідоміших дослідників соціального конструктивізму в міжнародних відносинах, «анархія – це те, що з неї роблять держави» [17]. Таким чином, вибір між співробітництвом або протистоянням під час пандемій або будь-яких інших загроз глобального характеру залежить насамперед від ідей, які панують у суспільстві та які поділяє політична еліта конкретної країни, й національної ідентичності та унікального державного сприйняття проблеми. Окрім того, епідемії та пандемії визнаються в даному напрямі як такі, що можуть змушувати держави переоцінювати власні переконання, а головним проблемним питанням залишається значення таких змін для характеру міжнародної системи, який прямо залежатиме від того, чому сприятиме поява нових ідей: конфліктності та конкурентності або солідарності та міждержавній співпраці.

Як і випадку лібералізму, конструктивісти звертають уваги на наслідки епідемій для процесу глобалізації, однак розглядають їх вже крізь призму потенційної зміни переконань кожної держави щодо необхідності його сприяння або перешкоджання. Окрім того, вони застерігають щодо негативного впливу дезінформації та інформаційних війн, які стають особливо поширеними під час таких глобальних надзвичайних ситуацій, як пандемії, і сприяють загальній конфліктності у міжнародних відносинах, поляризації ідей та соціальній напрузі в суспільствах різних країн Світу [9].

Висновок. Отже, кожна із теорій міжнародних відносин, зокрема реалізм, лібералізм та конструктивізм, по-різному сприймають епідемії та пандемії і надають власне пояснення природі суспільно-політичних процесів, які останніми було започатковано у міжнародних відносинах в процесі поширення в глобальних масштабах. Якщо в рамках реалістичного підходу пандемії та епідемії досліджуються з точки зору посилення у світовій політиці тенденцій конфронтації, прагматизму, боротьби за вплив та ресурси між державами й повного нівелювання ролі міжнародних інституцій через відступ урядів від багатосторонніх дій з метою першочергового забезпечення власних національних інтересів, то для лібералістів пандемії – це справжня загроза глобалізації та існування міжнародного ліберального демократичного порядку із перспективою його позитивної трансформації й забезпечення провідного місця міжнародних організацій у підтримці міжнародної безпеки для запобігання виникненню майбутніх біологічних загроз, а конструктивісти звертають особливу увагу на унікальність сприйняття епідемій кожним актором міжнародних відносин, на що впливає його національна ідентичність, політична культура, інтереси та наголошують, що започаткування нових позитивних або негативних тенденцій розвитку міжнародних відносин можливе лише шляхом міждержавної соціальної взаємодії. Таким чином, можна стверджувати, що представники усіх трьох проаналізованих теорій в процесі вивчення епідемій та пандемій залишаються прихильними до положень кожної відповідно, аналізуючи різноманітні їхні аспекти, однак

жодна з них не надає всеосяжного та єдиного пояснення усім кризовим явищам, які виникають та розгортаються під час епідемій в історії людства.

Аннотація. В статті виділені і проаналізовані основні положення теорії реалізму, лібералізму і конструктивізму в міжнародних відносинах, які використовуються дослідниками вказаних напрямків при аналізі політичного значення епідемій і пандемій для міжнародних відносин. Автором зроблено особливий акцент на текущій пандемії коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) і визначено її основні питання, що знаходяться в фокусі уваги в наукових роботах представників політичних наук. Автор дійшов до висновку, що жодна з трьох проаналізованих теорій не дає всеосяжного пояснення всім суспільно-політичним процесам і соціальним трансформаціям, які виникли в результаті поширення пандемії COVID-19 в глобальних масштабах. Основними методами досліджень стали аналітико-синтетичний і описательно-повіствовальний.

Ключові слова. епідемія, міжнародні відносини, реалізм, лібералізм, конструктивізм, пандемія COVID-19.

Abstract. The main propositions of such schools of thought in international relations theory as realism, liberalism, and constructivism, which are used by researchers in these areas in the analysis of the political significance of epidemics and pandemics for international relations are highlighted and analyzed in the article. The author places special emphasis on the ongoing global pandemic of coronavirus disease 2019 (COVID-19) and identifies its main issues that are the focus of attention in the scientific works of political scientists. The author concludes that none of the three analyzed theories provide a comprehensive explanation of all the socio-political processes and transformations that have resulted from the spread of the COVID-19 pandemic on a global scale. The main research methods were analytical-synthetic and descriptive-narrative.

Key words. epidemic, international relations, realism, liberalism, constructivism, COVID-19 pandemic.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Goodin R. E. The Oxford Handbook of International Relations. Oxford: Oxford University Press, 2010. 792 p. ISBN 978-0-19-958558-8.
2. Чарських І. Ю. Політичний реалізм. Донецький національний університет імені Василя Стуса.
3. Basur R., Kliem F. Covid-19 and international cooperation: IR paradigms at odds. SN Social Sciences. 2020. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s43545-020-00006-4>
4. Корсунський С. Дивовижі й наслідки однієї пандемії. Як на КНР і США відіб'ється епідемія коронавірусу і світова криза. *Дзеркало тижня*. 2020. № 1287. URL: https://zn.ua/ukr/international/divovizhi-y-naslidki-odniyeyi-pandemiyi-342301_.html.
5. Корсунський С. Привид блукає Європою, привид COVID-19. Чи вдалося пандемії і Росії розколоти Євросоюз? *Дзеркало тижня*. 2020. № 1288. URL: https://zn.ua/ukr/international/privid-blukaye-yevropeyu-privid-covid-19-343507_.html.
6. Johnston S. A. The Pandemic and the Limits of Realism. Foreign Policy. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/06/24/coronavirus-pandemic-realism-limited-international-relations-theory/>.
7. Walt S. M. The Realist's Guide to the Coronavirus Outbreak. Foreign Policy. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/03/09/coronavirus-economy-globalization-virus-icu-realism/>.
8. Rausch T. What if the Covid19 world is what states make of it?. Bertelsmann Stiftung. 2020. URL: <https://ged-project.de/globalization/what-if-the-covid19-world-is-what-states-make-of-it/>.
9. Ghincea M. This is Sparta! Insights from international relations theory into what the post-Covid world might look like. GlobalFocus. 2020. URL: <https://www.eastern-focus.eu/2020/06/this-is-sparta-insights-from-international-relations-theory-into-what-the-post-covid-world-might-look-like/>.
10. Чарських І. Ю. Лібералізм про міжнародні відносини. Донецький національний університет імені Василя Стуса.
11. Liberal vision COVID-19 Round Up. Liberal International's Newsletter. URL: <https://liberal-international.org/wp-content/uploads/2020/04/Liberal-Vision-COVID19-Round-up-5.pdf>
12. Norrlöf C. Is covid-19 a liberal democratic curse? Risks for liberal international order. Cambridge Review of International Affairs. Volume 33, 2020. Issue 5: Visual Narratives of Global Politics in the Digital Age. pp. 799-813. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09557571.2020.1812529>
13. Bettiza G. The pandemic and the end of the liberal world order as we knew it. Aspen Institute Italia. 2020. URL: <https://aspensonline.it/the-pandemic-and-the-end-of-the-liberal-world-order-as-we-knew-it/>.
14. Веселовський А. І., Александров О. С., Орлик В. В. Вплив пандемії COVID-19 на розвиток глобальних процесів розвитку системи міжнародних відносин. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. 4 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/covid-i-globalni-procesy-1.pdf>.
15. Корсунський С. Геополітика пандемії. Як трикутник США-Росія-КНР стає віссю. *Дзеркало тижня*. 2020. URL: https://zn.ua/ukr/international/geopolitika-pandemiyi-346235_.html.
16. Корсунський С. Цікаві часи. Яким буде світ після пандемії? *Дзеркало тижня*. 2020. URL: https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/cikavi-chasi-344476_.html.
17. Wendt A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. International Organization, vol. 46, no. 2, 1992, pp. 391–425. JSTOR. URL: www.jstor.org/stable/2706858.